

Mikael Agricolan ensimmäisen kirjan ilmestymisaika.

Lähteiden tarkastelua.

Voi tuntua uskalletulta enää ottaa käsiteltäväksi kysymystä Mikael Agricolan aapiskirjan ja siis ensimmäisen suomalaisen kirjan ilmestymisajasta. Näin on asian laita kahdestakin syystä. Ensinnäkin on olemassa se mitä toivottavin mahdollisuus, että löydetään tähänastisia täydellisempi Agricolan aapiskirja, jossa on painovuosi, mikä löytö siis ratkaisisi tämän kysymyksen ja saattaisi ehkä häpeään kaikki tähänastiset päätelmät. Tähän »pelkoon» on sitäkin enemmän syytä, kun äskettäin on julkisuudessaakin esitetty tietoja, jotka näyttäisivät viittaavan siihen, että joitakin aikoja sitten ehkä vielä on ollut olemassa täydellinen Agricolan aapiskirja.

Nämä suomalaisen kirjallisuuden synnyn ehkä mielenkiintoisinta kysymystä koskevat tiedot on esitetty Viikkosanomat -nimisen kuvalehden 6. numerossa v. 1947. Lehti sanoo haastatelleensa helsinkiläistä bibliofiilia, toimittaja W. I. Wainiota, joka on kertonut asiasta seuraavasti:

»Vuonna 1928 olin taidekauppias Gösta Stenmanin vieraana Kaivo-uistossa. Tällöin hän näytti minulle kokoelmiaan, muun muassa Agricolan teokset, ja niiden mukana oli 32-sivuinen ABC-kirja. Stenmanin kirjakoelma meni hänen mukanaan Ruotsiin, mutta erittäin mielenkiintoista olisi saada tietää, onko hänen jäämistössään vielä jäljellä tuo näkemäni ABC-kirja.

Edellämainittu kappale ei kuitenkaan liene ainoa. Pari päivää ennen kuolemaansa kertoi harras kirjojenystävä, lehtori V. I. Kallio minulle, että hän oli löytänyt eräästä Uppsalassa viime vuosisadan alkupuolella painetusta kirjahuutokauppaluettelosta maininnan, että siellä oli mainittuun aikaan myyty ABC-kirja. Kenen hallussa tämä kappale on, ei ole tiedossa. Todennäköiseltä tuntuu, että se on jonkin ruotsalaisen herraskartanon kirjastossa, paikassa, jossa nykyiset omistajat tuskin osaavat antaa sille kuuluvaa arvoa.»

Nämä ovat mielenkiintoisia tietoja, ja niiden antamia vihjeitä on syytä tutkia. Stenmanin aapiskirjaa koskevassa tiedossa herättää huomiota varsinkin se, että aapiskirjassa sanotaan olleen 32 sivua, mikä merkitsisi sitä, ettei kysymyksessä ole mikään jäljennöspainos. Ei voi kuitenkaan kieltää, että mieleen pyrkii epäily. Miksi innokas bibliofiili, jonka suurimpana ilona pitäisi olla tällaisen löydön julkisuuteen saattaminen, puhuu siitä vasta parikymmentä vuotta myöhemmin? Tuntuu myös kovin oudolta, ettei sellainen kulttuurihenkilö kuin Gösta Stenman, jos hän todella olisi onnistunut saamaan haltuunsa täydellisen Agricolan aapiskirjan, olisi laskenut siitä tietoa julkisuuteen.

Lehtori Kallion tiedonannon johdosta olisi syytä ottaa Upsalan yli-

opiston kirjahuutokauppaluettelot tutkittaviksi. Aioin siihen työhön ryhtyä, mutta toistaiseksi se on jäänyt, sillä noita luetteloita on viime vuosisadan alkupuoliskolta pari hyllymetriä, joten työ on aikaa viepä.

On siis vielä jätävä odottamaan, että jonkun hartaan tutkijan kiinteä, järjestelmällinen työ tai vaikkapa vain jokin onnellinen sattuma johtaisi täydellisen Mikael Agricolan aapiskirjan löytämiseen. Toistaiseksi on kuitenkin tyydyttävä tarkastelemaan ja punnitsemaan niitä tiedonantoja, joita meille on säilynyt suomalaisen kirjallisuuden esikoisesta.

Toinen syy, joka kehottaa tämän kysymyksen käsittelijää varovaisuuteen, on se, että arvovaltaisella taholla on pidetty asiaa niin selvänä, että on katsottu mahdolliseksi hakata kiveen ensimmäisen suomalaisen kirjan ilmestymisvuodeksi vuosi 1542. Näin tapahtui Turussa 1942, jolloin loka-kuun 11. päivänä vietettiin suurin juhlallisuuksin Suomen kirjapainotaidon 300-vuotisjuhlaa. Tällöin paljastettiin Turun vanhan akatemiatalon tuomiokirkonpuoleiseen seinään kiinnitetty kivitaulu, johon oli hakattu:

T Ä S T Ä P A I K A S T A P Y H Ä N L A U R E N T I U K S E N P R E B E N D A T A L O S T A O N M I K A E L A G R I C O L A J U M A L A N K U T S U M A U S K O N P U H D I S T A J A M M E L Ä H E T T Ä N Y T E N S I M M Ä I S E N S U O M A L A I S E N K I R J A N M A A I L M A A N J A L U O N U T P O H J O L A A N H E N K I S E N M A H D I N , J O N K A S U O J A S S A S U O M E N K A N S A O N T U L L U T T I E T O I S E K S I O M A S T A O L E M U K S E S T A A N J A K Y P S Y N Y T S U U R I I N H I S T O R I A L L I S I I N T E K O I H I N .

1542—1942.

Olisi erittäin mielenkiintoista ja tärkeätä saada julkisuudessakin tietää, mitä niin varmoja tietoja kivitaulun tekstistä päättäneellä arvovaltaisista henkilöistä muodostetulla toimikunnalla oli käytettävissään, että se saattoi pitää vuotta 1542 varmana ensimmäisen suomalaisen kirjan ilmestymisvuotena. Ainakaan julkisuudessa ei tietääkseni ole esitetty ainoatakaan lähdetietoa, joka nimenomaan ilmoittaisi vuoden 1542 ensimmäisen suomalaisen kirjan ilmestymisvuodeksi. Päinvastoin asian laita on niin, että monet seikat puhuvat juuri tätä vuotta vastaan, ja tähän asti tunnetut lähdetiedot viittaavat muihin vuosiin. Jo kirjan painattaminen olisi v. 1542 tuottanut suuria vaikeuksia. Suomessahan ei tällöin vielä ollut kirjapainoa eikä ollut toimivaa kirjapainoa Ruotsissakaan. V. 1541 lyypekkiläinen kirjanpainaja Georg Richolff lopetti toimintansa Upsalassa ja vasta 1543 Amund Lauritsanpoika alkoi toimintansa kirjanpainajana Tukholmassa. Vuosi 1542 on sellainen välivuosi, jolloin Ruotsissa ei tiedetä painetun yhtään kirjaa, eikä ole varmaa tietoa, että muuallakaan olisi mainittuna vuonna painettu ainoatakaan ruotsalaista kirjaa. Jos siis Agricola olisi painattanut v. 1542 jonkin kirjan, niin työ olisi ollut suoritettava Ruotsi-Suomen ulkopuolella. Tällainen oletus ei kuitenkaan

tunnu ollenkaan todennäköiseltä, sillä voitaneen pitää varmana Agricolan olleen selvillä siitä, että Kustaa Vaasan Raamatun v. 1541 valmistuttua Upsalasta Tukholmaan siirretty kirjapaino tulisi ennen pitkää aloittamaan toimintansa Tukholmassa. Näin tapahtuikin 1543, kun Amund Lauritsanpoika saatiin sinne kirjanpainajaksi. Täten on siis jätävä odottamaan uusia vuotta 1542 puoltavia todisteita. Ellei sellaisia voida esittää, niin vuosi 1542 on jätettävä kokonaan huomioon ottamatta ensimmäisen suomalaisen kirjan ilmestymisvuotena.

Varhaisimmaksi mahdolliseksi Agricolan aapiskirjan ilmestymisvuodeksi on oletettu vuotta 1538. Tästä mahdollisuudesta huomautti ensimmäisenä Ad. Neovius Aika -lehdessä v. 1907 julkaisemassaan artikkelissa »Milloin ilmestyi Agricolan aapiskirja?» Tätä käsitystä on kannattanut varsinkin E. Granit-Ilmoniemi (Quin Abekiria ensin on / sijtte AlcuOpista wskoon. 1931, ss. 7—15). Vuoden 1538 oletaminen aapiskirjan ilmestymisvuodeksi perustuu Agricolan Kustaa Vaasalle 3. 3. 1538 lähettämän kirjeen seuraavaan kohtaan: »Oc sendher Iach her med tiil en Wnderdäänigh tijenistis bekennilsse, Edir konungelige M. Elscheliige oc Högborne Son, Furste Erick, mijn Näädigesta wnga Herra, en Lithen Boock, Bediandis att thet gunstelige aff mick, såsom en ödhmijwck trootijenare, anammas. (Arwidsson, Handlingar till upplysning af Finlands häfder, VI, s. 163).

Kun Agricola ilmoittaa lähettävänsä pienen kirjan (Lithen Boock) silloin juuri neljä vuotta täyttäneelle (synt. 13. 12. 1533) ruhtinas Eerikille, niin on tahdottu tästä tehdä se johtopäätös, että tämä kirja olisi ollut suomenkielinen aapiskirja, mihin attribuutin »pieni» nimenomaan on katsottu viittaavan. Näin ollen aapiskirja olisi siis ilmestynyt alkuvuodesta 1538 tai ehkä jo edellisellä vuonna 1537.

Lithen Boock ilmauksen tulkinnassa on kuitenkin ymmärtääkseni tehty se ei niinkään harvinainen virhe, että myöhempi aika on tulkinnut sanan merkityksen oman aikansa kielen eikä sen mukaan, mikä merkitys sanalla on ollut asianomaisen ajan kielessä. Agricolan aikainen sanonta »en Lithen Boock» on nimittäin voinut tarkoittaa kirjaa, joka nykyisen käsityskannan mukaan on suuri kirja.

Tästä on osoituksena Agricolan oma kielenkäyttö. Rukouskirjaansa, jossa on 877 sivua, hän sanoo pieneksi kirjaksi. Rukouskirjan toisella sivulla nim. luetaan:

Kiria itzestens, näin sano.

Caicki sickijet on alghus piene.

Nijn Mineki nyt mös liene.

Samalla sivulla on edelleen otsikko:

Autorum et librorum Catalogus ex quibus iste libellus est collectus.

Tällainen käsitys siitä, mikä kirja on pieni, ei kuitenkaan rajoittunut Agricolaan eikä Suomeen, vaan se näyttää olleen yleinen muuallakin.

V. 1530 Olavus Petri julkaisi Tukholmassa kirjan Een lijten Postilla offuer all Euangelia . . . / Och en lijten Catechismus . . .

Kirja on foliokokoa ja siinä on 460 sivua. Siitä ilmestyi 1537 toinen painos samannimisenä: Een liten Postilla . . . Och en lijten Catechismus . . ., jossa on 472 sivua.

1530 ilmestyi Antwerpenissa teos: Dit zijn de selue woorden die ons heere Jesus Christus selue ghesproken heeft tot synder bruyt Birgittam — — —. Teoksessa on 224 sivua ja kuitenkin siitä käytetään alkulauseessa nimityksiä »libellus» ja »boecxken». Laurentius Petri Gothuksen 1564 Rostockissa painetussa En lithen Tröstbock -nimisessä kirjassa on 256 sivua. 1569 ilmestyi Dillingenissä teos Himlische Offenbarungen S. Birgitten — — —. Sen välititteleissä käytetään nimitystä »Das Büchlin», vaikka kirjassa on 432 sivua.

Näemme siis, että 1500-luvulla aivan yleisesti käytettiin eri kielissä kirjan pieneen kokoon viittaavia nimityksiä: pieni kirja, Een lijten Postilla, libellus, boecxken ja Das Büchlin, vaikka saattoi olla kysymys lähes viidensadan sivun, vieläpä Agricolan tapauksessa noin yhdeksänsadan sivun laajuudesta kirjasta. Tämä lienee johtunut siitä, että kirjapainotaidon alkuaikoina vielä oli paljon käytännössä käsikirjoitettuja kirjoja, jotka formaatiltaan olivat suuria, ja painetutkin kirjat olivat yhtä suuria, koska kirjanpainajat aluksi pyrkivät jäljittelemään käsikirjoitettuja kirjoja, vieläpä painoivat niitä usein pergamentillekin. Vähitellen kuitenkin luovuttiin käsikirjoitusten jäljittelystä ja luotiin painetulle kirjalle oma tyyppi, jolloin kirjat tulivat kooltaan entisiin verraten pieniksi, mutta saattoivat silti nykyisen käsityskannan mukaan olla suuria. Lisäksi voisi tietenkin ajatella sen, että Agricola sanoo lähettämäänsä kirjaa pieneksi, johtuvan lahjanantajien tyylille ominaisesta vaatimattomuudesta.

Näin ollen ei siis Agricolan Kustaa Vaasalle lähettämän kirjeen sanoista »sendher Iach — — — en Lithen Boock» saa nykyisen kielenkäytön mukaan lukea enempää, kuin että Agricola lähetti kirjan. Näihin sanoihin ei siis sisälly suoranaista viittausta pieneen aapiskirjaan, vaan yhtä hyvin on voinut olla kysymyksessä jokin paljon suurempikin kirja. Ei mikään viittaa myöskään siihen, että kirja olisi ollut suomenkielinen. Tosin on tietoja siitä, että Kustaa Vaasan hovissa suomen kielen harrastus ei ainkaan myöhemmin ollut aivan tuntematonta, ja tässä on tahdottu nähdä lisätodistus Agricolan lähettämän kirjan suomenkielisyydestä. Niinpä Tar-

kiainen, joka pitää hyvin todennäköisenä, että Agricolan lähettämä kirja oli juuri hänen toimittamansa ja julkaisemansa suomenkielinen kirjanen, huomauttaa, että »tätä todennäköisyyttä lisää vielä sekin, että prinssi Eerikille ja Juhanalle hankittiin vähän myöhemmin myös suomalainen opettaja, Martti Teitti (kuoli 1544) ja että he lienevät kumpainkin hiukan osanneet suomea». (Tarkiainen, Mikael Agricolan »Abckiria» Raamatun suomennoksen esityönä. Suomen Kansan Raamattu, s. 89).

En ole tavannut suoranaista tietoa siitä, että Eerikille olisi suomea opetettu, mutta Juhanan opettajaksi kyllä otettiin mainittu Martti Teitti, joka oli Saksassa valmistunut maisteriksi. Martti Teitin ottaminen Juhanan opettajaksi tapahtui kuitenkin vasta paljon myöhemmin, sillä siihen aikaan, maaliskuun alussa 1538, jolloin Agricola kirjoitti monesti mainitun kirjeensä, Juhana oli vasta kahden kuukauden vanha (synt. 21. 12. 1537). Näin ollen Agricolalla ei voinut olla mitään tietoa siitä, että Juhana joskus tulisi tarvitsemaan suomenkielistä kirjaa, ja on huomattava, että Eerikille hän kirjan lähettikin. Ei siis sillä seikalla, että Juhanalle myöhemmin opetettiin suomea, mielestäni ole tässä yhteydessä olennaista merkitystä.

Agricolan Eerikille lähettämä kirja on voinut paremminkin olla esim. jokin saksalainen lapsille sopiva kirja. Kustaa Vaasan pojille opetettiin nimittäin saksaa jo pienestä pitäen. Olihan Eerikin äiti saksalainen prinsessa Katarina Saksi-Lauenburgista. On myös tietoja siitä, että heille hankittiin saksalaisia kirjoja. Kuninkaallisen perheen menoja koskevissa tileissä on vuosilta 1541—1543 mm. seuraava merkintä: »Til vnge herrernes behoff äro tesse effterskriffne penninger vtgiffne — — — Item för en Dånett (☉ : Donatus), Colloquia, 2 tjske böneböcker, enn tjsk salmbock och en Gramatica penninger 4 mark 2 öre (Isak Collijn, Sveriges bibliografi intill år 1600, II, s. 109).

Sitä oletusta vastaan, että Agricolan Eerikille lähettämä kirja olisi ollut suomalainen aapiskirja, puhuvat mielestäni vielä eräät todennäköisyyseikat. Jos Agricola todella olisi lähettänyt Kustaa Vaasalle kirjoittamansa kirjeen mukana juuri julkaisemansa suomalaisen aapiskirjan, niin odottaisi, että hän olisi siitä nimenomaan kirjeessään huomauttanut. Agricola oli varmaankin tietoinen siitä, mikä käänteentekevä ja perustavaa laatua oleva merkitys oli ensimmäisen suomenkielisen kirjan ilmestymisellä. Luulisi myös, että hän olisi lähettänyt sen ensi sijassa juuri kuninkaalle suomalaisten kirjain aikaansaamiseen kohdistuvan harrastuksensa osoitukseksi, josta hän samassa kirjeessään puhuu. Mielestäni jo nämäkin näkökohdat tekevät esitetyn oletuksen epäiltäväksi.

On vielä muitakin seikkoja, jotka vastustavat oletusta, että Agricolan lähettämä kirja olisi ollut hänen julkaisemansa ensimmäinen suomalainen

kirja. Isak Collijn on Agricolan aapiskirjan fragmentin typografista asua koskevien tutkimustensa perusteella tullut siihen tulokseen, että tämä kirja on painettu Amund Lauritsanpojan kirjapainossa, siis aikaisintaan 1543 (Isak Collijn, Sveriges bibliografi intill år 1600, II, ss. 121—124). E. Granit-Ilmoniemi ei pidä tätä Collijnin tulosta täysin vakuuttavana. Hän huomauttaa, että Amund Lauritsanpojan Tukholmassa käyttämän kirjasinvaraston on kirjanpainaja Jörgen Richolff alkuaan tuonut Lyypekestä Ruotsiin, ja asettuu sille kannalle, että Agricola on Wittenbergistä käsin painattanut ensimmäisen kirjansa Lyypekissä Richolffin kirjapainossa (E. Granit-Ilmoniemi, *Quin Abckiria* ensin on, ss. 13—15).

Vaikka olettaisikin, että Jörgen Richolffin kirjapainossa sen Lyypekissä ollessa jo olisi ollut Agricolan aapiskirjassa käytetyt kirjasintyypit, niin oletus, että Agricola olisi ensimmäisen kirjansa painattanut tässä kirjapainossa, ei tunnu ollenkaan todennäköiseltä. On nimittäin vaikeata käsittää, minkä vuoksi Agricola olisi lähettänyt kirjansa Lyypekkiin painettavaksi, kun Wittenbergissä, jossa hän tähän aikaan jatkuvasti oleskeli kolme vuotta, oli neljä kirjapainoa. Kun ottaa huomioon silloiset hitaat ja hankalat kulkuyhteydet ja sen, että matka Wittenbergistä Lyypekkiin, linnuntietä noin 120 km, oli silloisissa oloissa sangen pitkä, aikaa vievä ja kallis, sekä toisaalta taas ne monet edut, joita kirjan painattaminen omassa asuinkaupungissa olisi tuottanut, ajatelkaamme vain oikaisulukua ja vieraskielisen kirjan painattamisen aiheuttamia, varmaankin monia neuvotteluja, niin tuntuu hyvin epätodennäköiseltä oletus, että Agricola olisi painattanut puheena olevan aapiskirjansa Lyypekissä. Wittenbergin kirjapainot taas, niin kuin edellä on mainittu, eivät voi typografisista syistä tulla kysymykseen tämän kirjan painauspaikkoina.

Kun siis Agricolan Kustaa Vaasalle lähettämässä kirjeessä olevan »en Lithen Boock» -merkinnän todistusarvo on sangen vähäinen ja kun lisäksi monet seikat vastustavat oletusta, että Agricola Wittenbergissä ollessaan olisi painattanut aapiskirjansa Lyypekissä, niin mielestäni ei ole riittäviä perusteita oletukselle, että aapiskirja olisi ilmestynyt 1538 tai sitä ennen.

Tässä yhteydessä on vedottu myös seuraavaan piispa Gezelius nuoremman lausumaan, joka tavataan hänen huhtikuun 10. päivänä 1690 kuningas Kaarle XI:lle lähettämässään kirjeessä: »E. K. M. tächtes intet med onåde uptaga at jag i djupaste underdånighet föredrager med beklagan att våra församlingars Clenodium Lutheri Catechismus, som också i Finska språket nu öfwer 150 år i dessa wida och stora E. K. M. Förstendömen hafwer warit oanfächtad och i gudelig rolighet brukad — — —» (Lagus, *Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria*. N. f. 1 h. s. 14). Tämän

lausunnon mukaan olisi siis Lutherin kirkkumusta ollut suomen kielelle käännettynä ainakin jo 1540, ja sen on katsottu siis tukevan oletusta, että prinssi Eerikille 1538 lähetetty kirja olisi ollut suomenkielinen aapiskirja tai kirkkumusta. Piispa Gezeliuksen lausunnolla on tietenkin oma todistusarvonsa, mutta mielestäni tästäkin todistuskappaleesta on luettu enemmän, kuin mitä se sisältää. On huomattava, ettei siinä sanota suomenkielisen kirkkumuksen olleen painettuna yli 150 vuotta, vaan sanotaan ainoastaan, että Lutherin kirkkumusta on käytetty suomenkielisenä yli 150 vuotta. Tämä sanonta voi ehkä viitata vain siihen, että Agricola, kun hän kolmivuotisen opiskelun jälkeen oli Wittenbergissä v. 1539 suorittanut maisterin tutkinnon ja Suomeen palattuaan tullut Turun koulun rehtoriksi, ryhtyi opetuksessaan käyttämään Lutherin kirkkumusta. Kun tässä koulussa valmistettiin oppilaita mm. kansan keskuudessa ja sen kielellä uskonpuhdistuksen hengessä tapahtuvaa saarna- ja opetus-toimintaa varten, niin on luonnollista, että opetuksessa käytettiin Lutherin kirkkumusta suomeksi tulkittuna. Suuri ja tärkeä osa tämän kirkkumuksen sisällöstä, kuten kymmenen käskyä, uskontunnustus, isämeidän rukous, ja enkelin tervehdys oli jo paljon aikaisemmin käännetty suomen kielelle, ja varmaan tarve vaati, että muutkin osat esitettiin oppilaille suomenkielisinä, mutta tämä ei välttämättä edellytä sitä, että kirja olisi ollut painettuna. On nimittäin muistettava, että niihin aikoihin käytettiin vielä paljon käsikirjoitettuja kirjoja ja niin lienee ollut asianlaita varsinkin täällä Suomessa. Onhan niistä rippeitä säilynytkin, esim. Martin maanlain monet käsikirjoitukset, Westhin koodeksi ym.

Edellä esitettyä enempiä en tahtoisi Gezeliuksen kirjeen sanoista lukea, ja näin ollen ne, kun lisäksi ottaa huomioon ajanilmaisun epämääräisyyden, eivät mielestäni oikeuta tekemään sitä johtopäätöstä, että Agricola olisi julkaissut painosta kirkkumuksen ennen vuotta 1540 ja että tämä kirja olisi ollut se, jonka Agricola lähetti prinssi Eerikille 1538.

Ainoa täsmälliseen vuosilukuun viittaava tieto, joka ilmeisesti koskee myös Agricolan aapiskirjaa, on Johannes Messeniuksella Scandia illustratassa (Tomus X, s. 25): »MDXLIII. Psalmi Davidis, & Lutheri Catechismus, translate M. Michaële, in lingua Finnonica, divulgantur. 1543.» Tässä tosin mainitaan kirkkumusta, mutta monet seikat tukevat sitä käsitystä, että kun vanhoissa lähteissä puhutaan väliin Agricolan aapiskirjoista, väliin kirkkumuksesta, niin tarkoitetaan samaa kirjaa. Aapiskirja on todennäköisesti ollut kirkkumuksen alkuosa.

Tältä Messeniuksen tiedonannolta on usein tahdottu kokonaan kieltää todistusvoima sillä perusteella, että siinä sanotaan Daavidin Psalmienkin ilmestyneen v. 1543, vaikka tämä Agricolan teos todellisuudessa

ilmestyi v. 1551. Käsittääkseni siitä kuitenkin voidaan lukea seuraavat kaksi tosiasiaa: 1. Agricolan katkismus ilmestyi 1543; 2. Samana vuonna kuin Psalmit julkaistiin, ilmestyi myös katkismus. Näiden toteamusten välillä näyttää olevan ilmeinen ristiriita. Mutta kun otamme huomioon, että katkismus-aapiskirjasta on ollut kaksi painosta, joista on säilynyt vain katkelmia, nimittäin 1904 Ruotsin valtionarkistosta erään asiakirjasiteen kansista löydetty kahden lehden fragmentti ja 1851 Upsalassa erään kirjan kansista löydetty 16-sivuinen aapiskirjan alkuosa, niin ristiriita tulee ymmärrettäväksi. Voitaneen siis katsoa Messeniuksen tiedonannon merkitsevän sitä, että aapiskirjan (katkismuksen) ensimmäinen painos ilmestyi 1543 ja toinen painos samana vuonna kuin Psalmit, siis 1551.

Viimeksi mainittu toisen painoksen ilmestymisvuosi sopii hyvin yhteen näiden eri painosten typografista asua koskevien tutkimusten tulosten kanssa. Isak Collijn on nimittäin typografisissa tutkimuksissaan päätenyt siihen tulokseen, että se Agricolan aapiskirja, josta on säilynyt 16 sivua, on kirjan toinen painos ja että se on painettu aikaisintaan 1549 (Isak Collijn, Sveriges bibliografi intill år 1600, II, s. 124).

Aapiskirjan toisen painoksen ilmestymisaikaa määritettäessä ei mielestäni ole ilman merkitystä kirjan nimilehdellä oleva toivotus: Michael Agricola Christiano Salutem, josta professori Aarno Maliniemi on jo ennen huomauttanut (Painettu sana ajatuksen ase, Helsinki 1942, s. 44). Agricola voi tarkoittaa tässä poikaansa Christiania, joka syntyi joulukuun 11. pnä 1550. Aapiskirjan ensimmäisen painoksen nimilehdellä ei näytä olleen tällaista toivotusta. Täytyy olettaa, että on ollut jokin erikoinen syy, jonka vuoksi Agricola on lisännyt nämä sanat toiseen painokseen. Jos tässä olisi yleensä tarkoitettu kristittyjä, niin kuin on selitetty, niin yksikkö tuntuu oudolta. Odottaisi silloin monikollista sanontaa: Christianis Salutem. Tämän toivotuksen käsittämistä Agricolan poikaa tarkoittavaksi tukee sekin, että hän eräässä toisessa teoksessaan, nimittäin v. 1551 ilmestyneen Davidin Psaltarin alkupuheessa mainitsee myös poikansa Christianin:

Turun Caupungis tapactui se,
Pyhen Lauritzan Honese.
Sielles poican Christiane ilmei,
quin HERRA neite meiden cauttan tei.

Nämäkin seikat näyttäisivät siis puhuvan vuoden 1551 puolesta aapiskirjan toisen painoksen ilmestymisvuotena.

Messeniuksen tiedonantoa, että katkismus (ensimmäinen painos) on ilmestynyt 1543, ei mielestäni voida helposti sivuuttaa, vaan sille on annettava suuri todistusarvo. Jo ajanmäärityksen täsmällisyys asettaa sen

muiden aapiskirjan ilmestymisaikaa koskevien, jollakin tavoin epämääräisten viittausten edelle. On myös otettava huomioon, että Messeniuksella oli hyvät edellytykset tietää ja tuntea tämä asia, sillä varmaankaan Agricolan aapiskirja-katkismus ei vielä ollut mikään tavoittamaton harvinaisuus 1600-luvun alussa, jolloin hän oli Upsalan yliopiston professorina ja sittemmin valtakunnan vanhan arkiston hoitajana. Messeniuksen tutkimukset, mikäli ne koskevat 1500-lukua, ovat myös yleensä luotettavia, ja häntä pidetään aikansa huomattavimpana ruotsalaisena tiedemiehenä.

Messeniuksella on toinenkin Agricolan ensimmäisen kirjan ilmestymisaikaa koskeva tiedonanto. Riimikronikassaan hän sanoo:

Michael Agricola mång år
Scholan i Åbo förestår,
Då hafwer han på Finska wändt
Det nya Christi Testament.
Davids Psalmer efter sitt pund,
Luthers Catechismus sammalund.

(Joh. Messenii Berättelse om några gamla o. märkvärdiga Finlands handlingar — —. Åbo 1774, s. 51.)

Kun Agricola oli Turun koulun rehtorina vuosina 1539—1548, niin tämä Messeniuksen tiedonanto siis merkitsee sitä, että katkismus on tullut käännetyksi suomen kielelle mainittujen vuosien välillä, joten tämäkin tukee edellä esittämiäni mielipiteitä.

Agricolan ABC-kirjan ilmestymisaikaa käsiteltäessä on otettava tarkasteltavaksi myös kirjallisuushistorioitsija Henrik Schückin seuraava lausuma: »År 1544 trycktes i Stockholm blott två finska böcker, som ganska säkert ej voro boktryckarens förlag» (Den Svenska förlagsbokhandelns historia, Stockholm 1923, s. 87).

V. Tarkiainen antaa tälle Schückin lausunnolle niin ratkaisevan merkityksen, että hän sen ja Rukouskirjan alkurunojen muutamien säkeiden perusteella, joissa puhutaan monikollisesti »kirjoista» ja »pienistä kirjoista», katsoo voivansa pitää aivan varmana, että »Abckirian jokin painos on ilmestynyt vuonna 1544, yhtäaikaan Rukouskirjan kanssa» (Suomen kansan Raamattu, Helsinki 1942, ss. 90—91). Tarkiaisen käsityksen mukaan tämä 1544 ilmestynyt aapiskirja on se, josta on säilynyt 16-sivuinen osa. (V. Tarkiainen, Mikael Agricolan opiskelu Wittenbergissä, Suomalaisen Tiedeakatemian Esitelmät ja Pöytäkirjat 1945, s. 117.)

Minulla ei ole ollut tilaisuutta omakohtaisesti tutustua siihen lähteeseen, johon Schückin sanonta perustuu, joten en voi ratkaista, kuinka tarkasti ja täsmällisesti hän on sen tulkinnut, mutta toistaiseksi en olisi taipuvai-

nen pitämään Schückin lausuntaa yhtä ratkaisevana kuin Tarkiainen, varsinkaan kun hänen kantansa tueksi esittämällään toisella todistuskappaleella, Rukouskirjan alkurunoissa käytetyillä kirja -sanon monikollisilla muodoilla ei käsittäkseni tässä yhteydessä ole olennaista todistusvoimaa.

Näitä todistuskappaleita arvosteltaessa on muistettava, että kirjasanon merkitys ei aikaisemmassa kielenkäytössä ollut aivan sama kuin nykyään. Kirja saattoi tarkoittaa myös teoksen osaa. Ajatelkaamme vain vanhain roomalaisten auktorien, esim Caesarin ja Liviuksen teoksia tai Raamatun eri kirjoja. Ei tarvitse paljoakaan tutkia Agricolan Rukouskirjaa, kun huomaa, ettei sekään ole mikään yhtenäinen kirja, vaan että se jakaantuu selvästi kahteen sangen heterogeeniseen osaan, joista hyvin voisi puhua eri kirjoina. Alussa on Kalendarium, joka suurelta osalta on latinankielinen. Rukouskirja alkaa vasta 89. sivulta, jossa on yleensä kirjan alkuun kuuluva Agricolan omassa nimessään papeille ym. esittämä toivotus ja sen jälkeen on Rucouskiran (sic!) Esipuhe. Kahden kirjan rajakohtaan viittaa myös kustodin puuttuminen, samoin edelleen se, että varsinainen lehtien numerointi (Plati I jne.) alkaa vasta rukousosaston alusta.

Kun Agricola Rukouskirjan esipuheessa puhuu monikollisesti kirjoista:

Ettes nyt neme kiriat saa.

Waicka he ouat sangen pienet.
quiten heist syndy mackiat änet.

niin käsittäkseni ei ole ollenkaan varmaa, että hän tarkoittaa muuta kuin Rukouskirjaa, sen eri osia tai ehkä vain yksityisiä rukouksia.

Mutta vaikka olettaisikin, että Agricola olisi edellä käsitellyillä monikomuodoilla tarkoittanut Rukouskirjan ohella myös aapiskirjaa, niin siitä voisi päätellä vain, että aapiskirja on Rukouskirjan esipuhetta kirjoitettaessa ollut käsikirjoituksena valmiina ja päätetty painattaa tai myös että se on jo niihin aikoihin ilmestynyt painosta, mutta siitä ei vielä ollenkaan seuraa, että Rukouskirja ja aapiskirja olisivat myös yhtäaikaa ilmestyneet painosta. Päinvastoin aapiskirja, joka kooltaan oli vain pieni murto-osa Rukouskirjan koosta, saattoi tietenkin, vaikka painatus olisi alettu yhtäaikaan, valmistua painosta hyvinkin paljon aikaisemmin kuin Rukouskirja, vieläpä eri vuonnakin, sen mukaan milloin työt oli pantu alulle. Kun ottaa huomioon Rukouskirjan laajuuden (877 sivua), on pidettävä jokseenkin varmana, että ainakin sen alkuosa on kirjoitettu viimeistään 1543, ja sangen todennäköistä on myös, että painatustyökin on alettu jo 1543.

Rukouskirjan painatus on kirjan lopussa olevan Amund Lauritsanpojan merkinnän mukaan päättynyt marraskuun 12. päivänä 1544. Kun tämä merkintä on sijoitettu painovirheiden luettelon jälkeen, se osoittaa, että koko teos on silloin ollut valmiiksi painettuna ja myös painovirheiden etsiminen loppuun suoritettuna. Kun niihin aikoihin yhteydet Turusta Tukholmaan olivat talvikausina jokseenkin tarkoin katkenneina, niin jos painatustyöhön olisi ryhdytty vasta keväällä 1544 purjehduskauden alettua, Rukouskirjan painatustyöhön olisi ollut aikaa korkeintaan noin kuusi ja puoli kuukautta. Kun olen kahden kirjavainon johtavalta faktorilta tiedustellut, onko oletettavissa, että 400 vuotta sitten silloisilla kirjavainolaitteilla ja työtavoilla olisi tässä ajassa voitu kokonaisuudessaan suorittaa Rukouskirjan suuruisen teoksen (55 painoarkkia) koko painatustyö, niin he ovat ilmoittaneet olevansa sitä mieltä, että se tuskin on ollut mahdollista. On vielä otettava huomioon, että Amund Lauritsanpojan kirjavainossa valmistui v. 1544 muitakin kirjoja, joten kirjavaino ei voinut koko tehollaan omistautua yksinomaan Rukouskirjan painatukseen.

Hyvän vertauskohdan tarjoaa Agricolan viimeisen teoksen *Ne Propetat. Haggai. SacharJa. Maleachi.* painatushistoria. Tämän kirjan alkupuheesta käy ilmi, että näiden profeettain piti ilmestyä Agricolan edellisen teoksen *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut* yhteydessä, mutta talven tulo, joka katkaisi yhteydet Turun ja Tukholman välillä, keskeytti painatuksen. *Weisut ia Ennustoxet* teoksesta julkaistiin mitä talven tullessa oli valmiina, ja painatustyö päättyi kirjan lopussa olevan merkinnän mukaan marraskuun 5. päivänä 1551. Jäljelle jääneiden kolmen profeetan painatustyöhön saatettiin ryhtyä vasta seuraavana keväänä 1552 vesien auettua, ja tämä viiden painoarokin kokoinen kirja valmistui elokuun 9. päivänä 1552. Tämäkin mielestäni osoittaa, että yksitoista kertaa suuremman Rukouskirjan painattamiseen on tarvittu aikaa enemmän kuin kesäkausi 1544. Myös Uuden Testamentin painatustyö jakautui kahdelle vuodelle, mikä käy ilmi Agricolan marraskuun 21. päivänä 1547 Niilo Pietarinpojalle lähettämästä kirjeestä.

Mikael Agricolan ensimmäisen kirjan ilmestymisaikaa tutkistelllessani olen siis tullut siihen tulokseen, että nykyään tunnettujen lähdeainesten ja muiden asiaan liittyvien ja sitä valaisevien seikkain perusteella voitaneen pitää todennäköisimpänä, että Agricolan aapiskirjan ensimmäinen painos on ilmestynyt v. 1543 ja että toinen painos on julkaistu aikaisintaan 1549, mutta että muutamat seikat näyttävät viittaavan nimenomaan vuoteen 1551. |